

MÜFESSİRLERİN “MESCID-İ AKSÂ” HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ: İSRÂ SURESİ 1. AYETİN TEFSİRİ BAĞLAMINDA

Maşallah TURAN*

ÖZ: Beytülmakdis; binlerce yıllık tarihiyle Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslamiyet için kutsal olarak kabul edilen bir şehirdir. İlk kıblenin Kudüs'te bulunan Mescid-i Aksâ olması, Hz. Muhammed'in İsrâ ve Mi'raç seyahatlerinde buraya uğraması, sahih hadislerle birlikte, Mescid-i Aksâ'nın bizzat Kur'an'da zikredilip “çevresi bereketli kılınan bir yer” olarak vasıflandırılması, burayı Müslümanlar için çok daha önemli bir hale getirmiştir. Hz. Peygamberin ifadesiyle yeryüzünde ibadet için inşa edilen ikinci kutlu mekân olan Mescid-i Aksâ ve onun vatanı olan Kudüs, günümüzde, Müslümanlar açısından kutsallığından hiç bir şey yitirmiş değildir. Ayrıca Mescid-i Aksâ ve Kudüs beraberliği yani Mescid-i Aksâ'nın Kudüs şehrinde bulunan mübarek bir mekân olduğu gerçeği, kayda değer bir muhalefetle karşılaşmadan günümüze kadar aktarılagelmiştir. Fakat son dönemlerde, Mescid-i Aksâ'nın konumu ve mahiyeti hakkında şüphe verici birtakım iddialar ortaya atılmıştır. Kimi araştırmacılar, Mescid-i Aksâ'nın gökyüzünde bulunduğunu iddia ederlerken, kimileri de Hz. Peygamber zamanında bu isimle bilinen bir ma'bed bulunmadığını, söz konusu mescidin daha sonra inşa edildiğini dolayısıyla buranın Mescid-i Aksâ olarak tanımlanan yer olmasının mümkün olmadığını ileri sürmektedirler. Bazı yazarlara göre de Kur'an'da bahsedilen mescid, Mekke yakınlarındaki Cî'râne bölgesinde bulunan bir mescittir. Bu noktada, Mescid-i Aksâ'nın tarihi süreçteki varlığı ve bu varlığını korumuş olup olmadığı konusunun, tarihi verilerle ne oranda örtüştüğü meselesi önemli hale gelmektedir. Makalede, bu tür problemler, ağırlıklı olarak Artuk Bey (ö. 1091) ve Selahaddin Eyyubi'nin (ö. 1193) yaşadığı dönemlerdeki müfessirlerin eserlerinde, özellikle İsrâ suresi 1. ayetin tefsiri bağlamında dile getirdikleri görüşleri çerçevesinde analiz edilecektir.

ANAHTAR KELİMELER: Mescid-i Aksâ, Kudüs, Beytülmakdis, Müfessirler, İsrâ, Mi'raç.

The Opinions of Exegetes on “al-Aqsa Mosque” in the Context of the Tafsir of verse 1 of Surah al-Isra

ABSTRACT: Bayt al-Maqdis, with its thousands of years of history, is a blessed city that is considered holy in Judaism, Christianity and Islam. At its heart lies al-Aqsa Mosque: the first Qiblah of Muslims, the destination of Prophet Muhammad's miraculous Night Journey, a place that is referred to in

* Dr. Öğr. Üyesi, Mardin Artuklu Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Tefsir Bilim Dalı, Mardin/Türkiye, masallahturan25@gmail.com, ORCID: 0000-0002-5555-6298.

the Qur'an as being surrounded with Barakah and is mentioned in numerous authentic Ahadith. All these reasons make this a place of immense significance for Muslims. Al-Aqsa Mosque, or the second place of worship built on Earth, as the Prophet puts it, and its Holy Land, has an important place in the minds and hearts of every Muslim throughout history, with their sacred qualities remaining constant. In addition, both al-Aqsa Mosque and Jerusalem are inseparable; that is, there is a consensus that al-Aqsa Mosque is a blessed place in the city of Jerusalem and this belief has arguably remained to this day without any significant opposition. However, in recent years, some suspicious claims have been made about the location and nature of the al-Aqsa Mosque. Some researchers claim that the Masjid al-Aqsa is located in the heavens, while others claim that there was no mosque or ma'bad known by this name at the time of the Prophet, and that the mosque in question was built much later, thus it is not possible for this to be the place described as al-Masjid al-Aqsa. According to the aforementioned writers, who essentially adopt the skeptical trend initiated by the Orientalists, the mosque mentioned in the Quran is nothing but a small mosque located in Ji'ranah on the borders of the Haram of Makkah. Their arguments raise questions regarding the definition of the Quranic Masjid, the historicity of al-Aqsa Mosque, and to what extent it has preserved its existence in light of archaeological and historical data which shows that its external walls were partly destroyed before the Muslim conquest. This paper will analyse the answers to such questions in the works of the Quranic commentators who lived during the times of Artuk Bey (d. 1091) and Salah al-Din (d. 1193) in the XI and XII centuries, and in the context of the Quranic exegesis of verse 1 of Surah al-Isra.

KEYWORDS: al-Aqsa Mosque, Jerusalem, Bayt al-Maqdis, Mufassir, Night Journey, Ascension.

GİRİŞ

Geçmişte âlimlerimiz arasında, Mescid-i Aksâ'nın Kudüs şehrinde bulunan mübarek bir mekân olduğu gerçeği, kayda değer bir muhalefetle karşılaşmamıştır (Bk., Harman, 2019: 16). Ancak son dönemlerde konu hakkında farklı görüşler dile getirilmeye başlanmıştır. Öyle ki mevzubahis farklılık, Mescid-i Aksâ'nın konumu hakkında şüphe verici birtakım iddiaların ortaya atılmasına kadar varmıştır. Sözgelimi, Şiîler ve gelinen noktada onların görüşleriyle aynı noktada duran M. Hamidullah gibi kimi araştırmacılar, Mescid-i Aksâ'nın gökyüzünde bulunduğunu iddia etmektedirler (Bk., Harman, 2019: 22; Altun, 2017: 5, dpn. 1; Yiğitoğlu, 2017: 647). Kimi yazarlar da Hz. Peygamber zamanında bu isimle bilinen bir ma'bed bulunmadığını, söz konusu mescidin çok daha sonraları inşa edildiğini dolayısıyla buranın Mescid-i Aksâ olarak tanımlanan yer olmasının mümkün olmadığını ileri sürmektedirler. Esas itibarıyla müsteşriklerin başlattıkları bu akımı benimseyen kimi Müslüman yazarlara göre, Kur'an'da bahsedilen mescid, Mekke yakınlarındaki Ci'rane bölgesinde bulunan bir mahalle mescidinden başkası değildir (Bk., Harman, 2019: 23-24; Altun, 2017: 5; Yiğitoğlu, 2017: 647).

Bahsedilen iddialar karşısında şu soruları sormak, konuyu etraflı bir şekilde anlamamıza olanak sağlayacaktır: Mescid-i Aksâ tanımlamasından, mutlaka etraflı duvarlarla çevrili ve üzeri kubbe ile örülü bir yapının kastedilmesi zorunlu mudur? Ya da önceleri etraflı çevrili ve üzeri örülü bir yer olmakla beraber kubbesi ve kısmen duvarları yıkılan bir mekânın ma’bed/mescid olarak varlığını korumuş olma ihtimali, ne derece makuldür ve tarihi verilerle hangi oranda örtüşmektedir? Çalışmamızda bu tür soruların cevaplarını, Artuk Bey (ö. 1091) ve Selahaddin Eyyubi’nin (ö. 1193) yaşadığı dönemlerde yani miladi XI ve XII. asırlarda yaşayan ve onlarla yaşadığı dönemleri bir oranda kesişen müfessirlerin eserlerinde, özellikle İsrâ suresi 1. ayetin tefsiri bağlamında dile getirdikleri görüşleri çerçevesinde analiz etmeye çalışacağız.

Bu kabilden olmak üzere özellikle Abdulcebbar bin Ahmed, Ahmed bin Muhammed Sa’lebî, Ali bin Ahmed Vahidî, Beğavi, Zemaşerî, Neseî, Rağîb İsfehânî, Ebubekir İbn’ul Arabî ve İbn Atiyye gibi yaşamının bir kesiti aynı çağlara denk gelen müfessirlerin, Mescid-i Aksâ hakkında verdikleri bilgilere göz atacağız. Elde ettiğimiz bilgileri, diğer bazı müfessirlerin de görüşleri doğrultusunda analiz süzgecinden geçirip değerlendirme yoluna gideceğiz. Zira sözü edilen bilgilerin analizinden, günümüzdeki farklı görüşler arasından doğru olana ulaştırma anlamında önemli bir katkı elde edileceği kuşkusuzdur.

MÜFESSİRLERİN MESCID-İ AKSÂ’YA YÖNELİK VERDİKLERİ BİLGİLER

İsimlerini zikrettiğimiz listede ilk sırada yer verdiğimiz ve kelamcı yönüyle meşhur olan Abdulcebbar bin Ahmed (ö. 415/1025), kelam metoduna uygun olarak yazdığı tefsirinde, İsrâ suresinin hemen başında şu açıklamalara yer vermektedir: “Soru: ‘Kulunu bir gece Mescidi Haram’dan, kendisine bir kısım ayetlerimizi göstermek için, çevresini mübarek kıldığımız Mescidi Aksâ’ya (Kudüs’e) götüren Allah’ın şanı yücedir. Doğrusu O, iştir ve görür.’ ayet-i kerimesi hakkında, nasıl kısa bir zaman zarfında böyle uzun bir mesafe gidilebilir, bunun ne yararı vardır, hâlbuki Yüce Allah böyle bir mesafeyi aldirmeden da ona ayetlerini gösterebilirdi, şayet bununla rivayette geldiği şekliyle oradan göğe yükseldiği kastediliyorsa, bunun bulunduğu şehirden olması da pekâlâ mümkündür denecek olursa buna cevabımız şudur: Bu olay Hz. Peygamberin mucizelerinden biridir. Bunun kısa bir zaman zarfında meydana gelmiş olmasını yadırgamıyoruz. Nitekim benzer şekilde Yüce Allah, rüzgârı da Hz. Süleyman’ın bir mucizesi kılmıştır: ‘Süleyman’ın emrine de, sabah esişi bir ay, akşam esişi de bir ay (lık yol) olan rüzgârı verdik.’ (34 Sebe’, 12) Beytülmakdis’te bulunan ayetleri kendisine göstermesi yararlı olunca, onu oraya mutlaka yolculuğa çıkarması gerekirdi...” (Abdulcebbar b. Ahmed, tsz: 225) Aktardığımız metin dikkatli bir şekilde okunduğunda, Abdulcebbar’ın Mescid-i Aksâ’yı, Beytülmakdis olarak tefsir ettiği görülebilmektedir.

Rağîb İsfehânî (425/1033),¹ konumuzla ilgisi bulunan şu bilgilere, Müfredât isimli eserinde yer vermektedir: “Şüphesiz mescidler, Allah’ındır. (72 Cın, 18) ayeti için denildi ki, (mescidler ile) yeryüzü kastedilmiştir. Zira hadiste geçtiği üzere yeryüzünün tamamı hem mescid kılınmıştır, hem de temiz kabul edilmiştir.”

(Râğıb, tsz: 224) Burada mescid kavramının dört tarafı duvarla örülü bir yerle sınırlanmayacak şekilde, geniş bir anlam yelpazesine sahip olduğu öne çıkmaktadır. Başka bir yerde ise Mescid-i Aksâ ile doğrudan ilgili olan şöyle bir değerlendirmede bulunmaktadır: “Mescid-i Aksâ sözüyle Beytülmakdis kastedilmektedir. (Yüce Allah’ın) Onu ‘Aksâ/En uzak’ diye isimlendirmesi, ayete muhatap olan Hz. Peygamber ve ashabının buldukları yerin (Mekke’nin), oraya uzak olması itibariyledir (Râğıb, tsz: 405).

Ahmed bin Muhammed Sa’lebî (ö. 427/1035) de şu değerlendirmede bulunmaktadır: “Mescid-i Aksâ ile kastedilen, Beytülmakdis’tir. ‘Aksâ/En uzak’ diye isimlendirilmiştir, çünkü ziyaret edil(mesi isten)en mescidlerin en uzak olanıdır. O mescit ki çevresini su ve nehirlerle, ağaç ve meyvelerle bereketli kıldık. Mücahid der ki, Mescid-i Aksâ ‘mübarek’ diye isimlendirilmiştir çünkü o peygamberlerin memleketidir, melekler ve vahiy oraya inmiştir, yanısıra o kayalıktır, kıyamet günü de insanlar oradan diriltileceklerdir.” (Sa’lebî, 1422/2002: VI, 55)... “Mescid-i Aksâ, zeytini bol olan bir yerdir” (Sa’lebî, 1422/2002: X, 239). Bu alıntıda da Mescid-i Aksâ ile kastedilen yerin Beytülmakdis olduğu dile getirilmekte, yanısıra o bölgenin maddî ve manevî yönden sahip kıldığı bereketlere dikkat çekilmektedir.

Maverdî (ö. 450/1058), şu açıklamayı yapmaktadır: “Mescid-i Aksâ’dan kasıt, Beytülmakdis’tir. O, Hz. Davud’un oğlu Süleyman Peygamberin -Allah’ın selamı ikisinin de üzerine olsun- mescididir. Aksâ/en uzak denmesi, onunla Mescid-i Haram arasındaki uzaklık sebebiyledir. Yüce Allah, daha sonra (ayette) ‘çevresini bereketli kıldığımız yer’ demektedir, bunda iki görüş vardır. Birincisi; meyvelerle ve nehirleri akıtmakla bereketli kılmaktır. İkincisi; çevresinde yaşamış peygamberler ve sâlih insanlarla onu bereketli kılmıştır ki bu sebeple onu mukaddes kılmıştır” (Maverdî, tsz: III, 226). Maverdî de kendisinden önceki iki müfessir gibi ayetin metninde geçen Mescid-i Aksâ’yı Beytülmakdis olarak tefsir etmektedir. Ancak o ilave olarak, Beytülmakdis’in Hz. Süleyman tarafından yapılan mescid olduğu bilgisine açık bir şekilde yer vermektedir.²

Müfessir Vâhidî (ö. 468/1076), şu bilgilere yer vermektedir: “(Sahabî) Hz. Peygambere dedim ki –ey Allah’ın Resulü, yeryüzünde yapılan ilk mescid hangisidir? Mescid-i Haram’dır, dedi. –Sonraki hangisidir dedim. Mescid-i Aksâ’dır dedi. –İkisinin arasında ne kadar zaman vardır, diye sordum. 40 sene dedi. Sonra, yeryüzünün tümü mesciddir, her nerede namazının vakti girerse orada namazını kıl diye buyurdu. Bu rivayeti Müslim, Ebu Kureyb’ten, o da Ebu Muaviye’den rivayet etmiştir” (Vâhidî, 1415/1994: I, 466; Buhârî, Ehâdisü’l Enbiyâ’, 40; Müslim, Mesâcid, 1, 2). Burada yer verilen rivayette, Mescid-i Haram ile Mescid-i Aksâ’nın yapılış zamanı arasında 40 sene olduğu bilgisi yer almaktadır. Bu bilgiden hareketle şunu deme imkânına sahibiz: Her ne kadar Mescid-i Aksâ Hz. Süleyman zamanında dört başı mamur bir şekilde inşa edilmişse de ilk defa onun zamanında yapılmış değildir. Onun zamanından daha önceki bir çağda yapılmıştır, onun dönemindeki inşa ise önceki zamandan kalma yerde mevcut olan kalıntı ve izler gözetilerek yapılan bir inşadır.

Vâhidî başka bir yerde ise şu bilgilere yer vermektedir: “Hasan(-ı Basrî) ve Kâtâde, ayette bizzat Mescid-i Haram’ın zikredildiği şekilde kastedildiğini söylediler. Ancak genel olarak müfessirler şöyle demişlerdir: Yüce Allah, sevgili peygamberini Ümmü Hânî’in evinden alıp gece yolculuğuna çıkarmıştır. Ayette geçen Mescid-i Haram ile Mekke’yi kasdetmiştir, çünkü Mekke’nin tümü mescittir. Mescid-i Aksâ ile kastedilen ise Beytülmakdis’tir. Ona, Mescid-i Haram ile arasındaki mesafenin uzaklığı sebebiyle ‘Aksâ/En uzak’ denmiştir” (Vâhidî, 1415/1994: III, 94). Vahidî’nin buradaki yaklaşımı son derece enteresandır.³ Çünkü o, isrâ yolculuğunun ayette geçtiği şekliyle Mescid-i Haram’dan başlamasına rağmen, rivayetlerde geçen ve müfessirlerin çoğu tarafından kabul gördüğünü söylediği Hz. Peygamberin Ebu Talib’in kızı Ümmü Hânî’in evinden alınarak gece yolculuğuna çıkarılmış olduğu bilgisini problemlili görmemektedir. Zira onun bakış açısıyla Mescid-i Haram, sadece mescidin bulunduğu dar mekânla sınırlı değildir, bütün Mekke’yi kapsamaktadır. Dolayısıyla Hz. Muhammed’in Mekke’nin sınırları içerisindeki herhangi bir noktadan yolculuğa çıkarılmış olması yeterlidir. Bu bakış açısı ışığında şunu söylemek mümkündür: Nasıl ki Mescid-i Haram ifadesi bütün Mekke’yi kapsıyorsa, Mescid-i Aksâ ifadesi de başta Beytülmakdis mescidi olmak üzere bütün Kudüs’ü kapsamaktadır.

Nitekim müfessir Sem’anî (ö. 489/1096) de Ebu Zerr’in Hz. Peygamber’den aktardığı rivayetten hareketle şu görüşü paylaşmaktadır: “Her nerede namaz vakti girerse, namazını kıl. Çünkü orası senin için mescittir.” (Sem’anî, 1418/1997: I, 341) Burada vurgulanmak istenen şey, İslamiyet’te mescid anlayışının dört duvarla çevrili dar bir alana hapsedildiği anlayışıdır.

Beğavî’nin (ö. 516/1122) konu hakkındaki görüşüne baktığımızda şu bilgileri görmekteyiz: “Mescid-i Aksâ ile Beytülmakdis kastedilmektedir. Aksâ diye isimlendirilmiştir çünkü o ziyaret edil(mesi isten)en mescidlerin en uzak olanıdır. Yine Mescid-i Haram’dan uzaklığı sebebiyle bu ismi aldığı da söylenmiştir. Çevresini bereketli kılmak ise nehirler, ağaçlar ve meyvelerle olmuştur. Mücahid der ki, bereketli toprak denmiştir, çünkü o, peygamberlerin memleketidir, meleklerin ve vahyin iniş yeridir, kıyamet günü insanlar oradan haşredileceklerdir.” (Beğavî, 1420/1999: III, 105) Beğavî burada, daha önce Sa’lebî’den aktardığımız görüşlerin hemen hemen aynısını nakletmektedir. Bu nakilde de Beytülmakdis vurgusu ön plana çıkmaktadır.

Meşhur mutezilî müfessir Zemaşerî’nin (ö. 538/1144) tefsirine baktığımızda, ilk defa açıkça dile getirilen bir hususla birlikte şu bilgileri elde etmekteyiz: “Denildi ki, Yüce Allah, kulu Muhammed’i Ebu Talib’in kızı Ümmü Hânî’in evinden alıp yolculuğa çıkardı. (Zira) Mescid-i Haram’dan maksât, Harem bölgesinin tümüdür, çünkü orası mescidi içine almaktadır, onunla ilişkilidir. İbn Abbas’tan şöyle nakledilmiştir: Harem bölgesinin tamamı mesciddir.” (Zemaşerî, 1407: II, 647) “Mescid-i Aksâ ile Beytülmakdis kastedilmektedir. Çünkü o zamanlar orada herhangi bir mescid yoktu (لانه لم يكن حينئذ وراءه مسجد)”. Çevresini bereketli kılma, din ve dünyanın bereketleriyle. Çünkü orası Hz. Musa

zamanından beri peygamberlerin ibadet yeridir ve vahyin indiği mekân olmuştur. Yanısıra o, akan ırmaklarla ve meyveli ağaçlarla çevrilmiştir” (Zemahşerî, 1407: II, 648). Bu alıntılarda ilk defa yer alan bir bilgi geçmektedir ki konumuz açısından son derece kritik bir önemdedir. O bilgi ise “o zamanlar orada herhangi bir mescidin bulunmadığı” bilgisidir. Buradan şu çıkarımı yapmak rahatlıkla mümkündür: Demek ki bir yere mescid diyebilmek için oranın mutlaka dört duvarla çevrili, kapı ve penceresiyle eksiksiz bir şekilde ma'mur olma şartı yoktur. Orayı asıl mescid kılan özellik, secde edilen yer olmasıdır. Yapı/bina olmasa da o yerin özelliği ortadan kalkmamaktadır.

Ebu Bekir İbn Arabî (ö. 543/1148) ise hayatının önemli bir kesiti Kudüs ve Filistin ile kesişen bir âlimdir. Onun hakkında şu bilgilere sahibiz: “İbnü'l-Arabî, Endülü's'ten ayrıldıktan sonra bir süre Cezayir'in Bicâye (Bougie), Tunus'un Mehdiye ve Kayrevan şehirlerinde kalarak Ebû Abdullah Muhammed b. Ali el-Mâzerî gibi bazı âlimlerden ders okudu. Daha sonra maceralarla dolu bir deniz yolculuğu ile Mısır'a geçti; buradaki âlimlerden fıkıh, kelâm ve hadis okudu, Şîa ve Kaderiye mensuplarıyla tartışmalarda bulundu. O sırada Mısır'da hâkim olan Fâtımîler'in Sünnî düşüncüyü baskı altında tutmaları sebebiyle burada sadece sekiz ay kalıp Kudüs'e geçti (486/1093). Selçuklu nüfuzu altında olan Kudüs'te tam bir hürriyet havası hâkimdi. İbnü'l-Arabî'nin kaydettiğine göre yüksek düzeyde dinî eğitim veren birçok ders halkasının yanında Hanefî ve Şâfiî mezheplerine göre eğitim veren iki Nizâmiye medresesi vardı. Burada çeşitli ders halkalarına katıldı ve yapılan münazaraları takip etti. Kelâm, usûl-i fıkıh ve hilâfiyât okudu; özellikle Ebû Bekir İbn Ebî Rendeka et-Turtûşî'den çok faydalandı. Ebû Ali Hüseyin es-Sâgânî, Ebû Saîd ez-Zencânî, Ebû Sa'd ez-Zevzenî gibi Doğu İslâm dünyasından gelmiş Hanefî fakihlerinin bakış açıları onu etkiledi. Eserlerinde sık sık burada geçen ilmî tartışmalara ve âlimlerin görüşlerine atıfta bulunmasından, Kudüs'teki ilmî atmosferin İbnü'l-Arabî'yi çok etkilediği ve burada geçirdiği üç yılı tahsil hayatının verimli dönemlerinden biri olarak gördüğü anlaşılmaktadır. Bu arada Filistin ve Şam bölgesinin Akkâ, Taberiye, Askalân, Dimeşk gibi diğer ilim merkezlerini dolaştı” (Baltacı, 1999: 488). Bununla birlikte İbn Arabî, Kur'an-ı Kerim'in ayetlerini daha ziyade içerdiği hükümler yönüyle ele alan bir tefsir yazdığından, Mescid-i Aksâ meselesine değinmemiştir. Muhtemelen onun döneminde Mescid-i konusu bir problem olmamış, ele alınmayı gerekli kılacak bir mahiyet arz etmemiştir.

İbn Atiyye'nin (ö. 542/1147) tefsirine baktığımızda, karşımıza çıkan bilgiler şunlardır: “Mescid-i Haram ifadesine gelince, Enes b. Malik şöyle demiştir: Bizzat Kâbe ile kuşatılan mescid kastedilmektedir. Taberî de bu görüşü tercih etmektedir... Bir grup da dedi ki; Mescid-i Haram, Mekke'nin tümüdür. Bu görüşlerinde Yüce Allah'ın 'Andolsun ki sizler Mescid-i Harama gireceksiniz' (48 Fetih, 27) ayetine dayanmaktadırlar. Zira burada birinci plandaki maksât, öncelikli olarak Mekke'dir.” (İbn Atiyye, 1422: III, 435) İbn Atiyye de Mescid-i Haram ile bizzat mescidin kendisinin kastedilebileceği gibi tüm Mekke'nin kastedilmiş olmasını da ihtimal dâhilinde görmektedir ve bunun verilen ayetten

anlaşılmasının mümkün olmasını yadırgamamaktadır. Burada bizim varmak istediğimiz çıkarsama ise şudur: Nasıl ki Mescid-i Haram ile tüm Mekke'nin kastedilmesi mümkün ise Mescid-i Aksâ ifadesiyle de Beytülmakdis mescidi ile beraber tüm Kudüs'ün kastedilmiş olması da aynı şekilde muhtemeldir. Nitekim bu hususa daha önce de dikkat çekmiştik.

Ebu'l-Ferec İbnu'l-Cevzî'nin (ö. 597/1201) *Zâdu'l-Mesîr* isimli tefsirinde, konumuzla ilgili olarak şu kısa bilgiler yer almaktadır: “Mescid-i Aksâ'dan murad, Beytülmakdis'tir. Ona 'Aksâ/En uzak' denmiştir, çünkü iki mescid arasındaki mesafe uzaktır” (İbnu'l-Cevzî, 1422: III, 8).

Âlimlerimizden yapılan söz konusu nakillerden sonra müfessir Razi'nin (ö. 606/1210) şu görüşünün ne kadar yerinde olduğu daha iyi anlaşılmaktadır: “Âlimler, Mescid-i Aksâ ile Beytülmakdis'in kastedildiği konusunda görüş birliği içerisindedirler. 'Aksâ/En uzak' denmesinin sebebi, onunla Mescid-i Haram arasındaki mesafenin uzaklığıdır” (Razi, 1420/1999: XX, 292). Bizim de aktardığımız görüşlerde, müfessir Razi'nin buradaki değerlendirmesiyle örtüşmeyen, herhangi bir muhalif ve aykırı ses bulunmamaktadır. Başka bir ifadeyle, Razi'nin yaşadığı döneme kadar Mescid-i Aksâ ile Beytülmakdis'in kastedildiği konusunda, aykırı bir görüşe meyleden herhangi bir âlim tespit edilmemiştir.

Razi'den sonraki dönemlerde yaşamış bazı müfessirlerin görüşlerine bakacak olursak, meşhur tefsir âlimimiz Kurtubî'nin (ö. 671/1273), şu görüşe yer verdiğini görmekteyiz: “Mescid-i Aksâ denmiştir çünkü onunla Mescid-i Harâm'ın mesafesi uzaktır.⁴ O, Mekke halkı için ziyareti önemsenen yeryüzündeki en uzak mescid idi” (Kurtubî, 1384/1964: X, 212). Buradaki bilgi ışığında şunu söylemek mümkündür: İslam tebliğinin ilk başlangıç yeri olan ve ilk iman meyvelerinin anavatanı olan Mekke'deki mü'minler için ziyareti önemsenen ve yeryüzündeki varlığı meşhur olan en önemli mescid, Mescid-i Haram'dan sonra Kudüs'te bulunan Mescid-i Aksâ'dır. Orası günü geldiğinde mescid hüviyetine ve asli kimliğine mutlaka kavuşturulmalıdır.⁵

Zemahşerî'nin tefsirinden yararlandığı bilinen müfessir Beydavî (ö. 685/1286) de tefsirinde şu bilgilere yer vermektedir: “Mescid-i Aksâ, Beytülmakdis'tir. Çünkü o zamanlar orada herhangi bir mescid mevcut değildi” (Beydavî, 1418: III, 247). Kur'an'ın meseleyi bahis konusu yaptığı zamanlarda, Kudüs'te Beytülmakdis'in yerinde herhangi bir mescidin bulunmadığı fikrini, Zemahşerî'den sonra ikinci kez olarak Beydavî'den duymaktayız. O da bu konuda Zemahşerî ile aynı görüşü paylaşmaktadır. Bu görüşe, üçüncü kez olmak üzere müfessir Neseffî'nin (ö. 710/1310) tefsirinde rastlamaktayız (Bk., Neseffî, 1419/1998: II, 245).

Daha sonraki dönemlerde yaşamış bazı âlimlerin görüşlerine de burada yer vermek, konuyu tamamlayıcı bir mahiyet arz edecektir. Bu kabilden olarak ilk sırada İbn Kesîr'in (ö. 774/1373) görüşlerine bir göz atalım: “Mescid-i Aksâ,

Beytülmakdis'tir ki o da İliyâ'dır. Halil İbrahim'den bu yana peygamberlerin mekânıdır" (İbn Kesîr, 1420/1999: V, 5).

Son dönem âlimlerimizden müfessir Kasımî (1332-1914) şöyle demektedir: "Mescid-i Haram'dan sözü, Mekke-i Mükerrreme Mescidi'nden demektir. Bulunduğu topraklar gibi o da haram diye nitelendirilmiştir. Çünkü orada savaşmakla, avını avlamakla, ağacını ve otunu kesmekle onun kudsiyetini çiğnemek helal değildir" (Kasımî, 1418: VI, 428). "Mescid-i Aksâ ise Beytülmakdis mescididir. O, Hz. Süleyman'ın yapıtıyla bilinmekteydi. Zira Hz. Süleyman onu yapıp yükseltti. Aksâ ise 'en uzak' anlamındadır. Mekke'den uzak olması sebebiyle böyle isimlendirilmiştir" (Kasımî, 1418: VI, 428-429). Kasımî şu bilgiyi de açık bir şekilde tefsirine almıştır: "Beytülmakdis, Hz. Süleyman'ın yaptığı mesciddir" (Kasımî, 1418: VI, 429). Buradaki en dikkat çekici bilgi, Beytülmakdis'in Hz. Süleyman tarafından yapıldığı bilgisidir. Hz. Süleyman tarafından yapıldıysa, Kur'an'ın bahsettiği dönemlerde en azından kalıntı ve izlerinin mevcut olduğunu söylemek mümkündür.

Yakın dönem müfessirlerimizden İbn Âşûr (1393-1973), farklı olarak şu değerlendirmeyi yapmaktadır: "Mekkeliler Beytülharâm diyorlardı. Ehl-i Kitap da Beytülmakdis diyorlardı. Yüce Allah, her ikisinin asıl yapılış maksâdına insanları yönlendirip bilinçlendirmek maksâdıyla 'mescid' özelliklerine yaptığı isimlendirme ile dikkat çekmektedir. O zamanlar ilahî dinlerin en meşhur iki mescidi bunlardı (İbn Âşûr, 1984: XV, 14).

Yakın dönem müfessirlerimizden bir başkası olan Ebu Zehrâ (1394-1974) ise farklı olarak şu bilgiyi aktarmaktadır: "Mescid-i Aksâ'yı, Yakub b. İshak'ın yaptığı da söylenir. Her ne zaman yapılmış olursa olsun kutsal bir mesciddir. Nitekim Hz. Peygamber şöyle demiştir: Şu üç mescide yolculuk yapılır: (1) Beytülharâm, (2) Mescidu'l-Aksâ, (3) Benim şu mescidim (Mescid-i Nebevi) (Bk., Ebu Zehra, tsz: VIII, 4319). Dikkat edilecek olursa Maverdî ve daha sonraları Kasımî, Beytülmakdis mescidinin Hz. Süleyman tarafından yapıldığı bilgisine yer vermişlerdi. Ebu Zehrâ ise İshak Peygamberin oğlu Yakub Peygamberin burayı yapmış olabileceği ihtimaline yer verir. Anlaşılan o ki Mescid-i Aksâ, Hz. Süleyman zamanından önce de mescid için ayrılan bir alandı, oraya mescid inşa edilmişti. Daha sonraları yıkılıp kullanılamaz hale gelince Hz. Süleyman zamanında yeniden inşa edilmiştir.

DEĞERLENDİRME

Mescid-i Aksâ'nın yeryüzünde kurulan ikinci mescid olduğu bilgisi sahih hadislerde yer almaktadır. Daha önce de yer verdiğimiz rivayetlere göre, Ebu Zer (r.a.) şöyle demiştir: "Bir gün Allah Resûlü'ne; 'Ey Allah'ın Resûlü! Yeryüzünde ilk önce hangi mescid inşa edilmiştir?' diye sordum. Resûlullah; 'Mescid-i Haram.' buyurdu. 'Sonra hangisi' diye sordum. 'Mescid-i Aksâ.' buyurdu (Buhârî, Ehâdîsü'l-Enbiyâ', 10). Ben; 'İkisi arasında kaç (yıl fark) vardır?', dedim. Bunun üzerine; 'Kırk yıl.' şeklinde karşılık verdi ve ilave etti: Nerede namaz vaktine ulaşırsan orada namazını kıl, orası mescittir" (Buhârî, 1897: Ehâdîsü'l-Enbiyâ', 10, 40; Müslim, 1998: Mesâcid, 1, 2) (Bk., Altun, 2016: 7). Bazı Kur'an ayetlerinden anlaşıldığı

kadarıyla Mescid-i Harâm'ın te'sis tarihi, Hz. İbrahim'den çok öncedir (Âl-i İmrân 3/96; İbrahim 14/37; Hac 22/26). Hz. İbrahim ise oğlu Hz. İsmail ile birlikte daha önce var olan Beytullah'ın temellerini yükseltmiştir (Bakara 2/125-127). Ebu Zehrâ'dan yaptığımız nakle göre Mescid-i Aksâ'nın te'sis tarihi de Hz. Süleyman döneminden çok daha eskiye dayanmaktadır. Hz. Süleyman, Mescid-i Aksâ'yı yeniden inşa etmiştir, onun yaptığı te'sis olmaktan çok tecdiddir yani yenilemedir. Mescid-i Aksâ'nın inşa tarihi ile ilgili olarak nakledilen bilgilerden açıkça anlaşılıyor ki Hz. Süleyman'dan önce de sonra da Kudüs'te Beytül Makdis isminde bir mescid bulunmaktadır. Hz. Süleyman'dan sonraki dönemlerde de çeşitli yıkımlara maruz kalan Mescid-i Aksâ, Asr-ı Saadette de mahiyet, mekân ve isim itibarıyla mevcudiyetini muhafaza etmiştir. Halife Hz. Ömer döneminde ise yeniden inşa edilmiştir (Bk., Altun, 2016: 8-9).

Kur'an-ı Kerim'in İsrâ gecesinde gerçekleştiğini beyan ettiği fevkalade yolculuğun Mekke'den Kudüs'e yapıldığına ve İsrâ suresi ilgili ayette zikri geçen Mescid-i Aksâ ile kastedilen mabedin Kudüs'teki Beytül Makdis olduğuna dair tefsirciler arasında görüş ayrılığı bulunmamaktadır. Kudüs'teki mescid için Mescid-i Aksâ, Mescid-i İlyâ ve Beytül-Makdis tabirleri kullanılmıştır. Bunun ise Kudüs'te bulunan mescid olduğu hakkında herhangi bir şüpheye yer verilmemiştir. Bu durumda Mescid-i Aksâ'yı Kudüs'ten başka bir yerde aramak anlamsızdır. Öyleyse, Kur'an-ı Kerim'de zikredilen el-Mescidü'l-Aksâ'nın, İlyâ'daki yani Kudüs'teki Beytül-Makdis olduğu konusunda herhangi bir aykırı görüşün kayda değer bir dayanak bulması imkân dışıdır (Bk., Altun, 2016: 15). Müfessirlerimizden aktardığımız bilgilerde, Mescid-i Aksâ'nın gökte olduğu veya Mekke yakınlarındaki Ci'râne'de bulunan bir mahalle mescidi olduğu yönünde herhangi bir bilgi kırtısı bile mevcut değildir. Öyleyse bu tarz görüşler, müfessirlerden aktardığımız rivayetler ve bilgiler bağlamında, sağlam bir mesnede dayanmayan iddialar olmanın ötesinde bir değer taşımazlar.

Âlimlerimizden yaptığımız nakiller ışığında, Beytül Makdis'in tarihinin Dâvûd Peygamberin oğlu Hz. Süleyman'ın döneminden çok daha eski olduğunu söylememiz mümkündür. Hz. Dâvûd ve Hz. Süleyman'ın daha önceki dönemlerde çeşitli yıkımlara maruz kalan Beytül-Makdis'in temellerini yükselttiklerini yahut tahrip olan binayı tecdid ettiklerini değerlendirmek daha isabetlidir. Hz. Süleyman'dan sonraki dönemlerde de çeşitli yıkımlara maruz kalan Mescid-i Aksâ, Hz. Ömer döneminde yeniden inşa edilmiştir. Ancak hiçbir zaman mescid olma niteliğini kaybetmemiştir (Bk., Altun, 2016: 15).

Mescid-i Aksâ olarak bilinen Süleyman Ma'bedi'nin bir başka tabirle Beytül Makdis'in yıkılması neticesinde yerine Roma'nın, Jüpiter Capitolina'ya ithaf ederek inşa ettiği pagan tapınağı Aelia Capitolina “İlyâ” mevcudiyetini devam ettirmiştir. Öyleyse M.S. 70 yılında Süleyman Ma'bedi'nin yıkılması akabinde burada herhangi bir tapınağın olmadığını söylemek, tarihi gerçekliklerle bağdaşmamaktadır. Nitekim bu bölgede Romalılar tarafından çeşitli tapınaklar yapıldığı da bir gerçektir. Her ne kadar Hz. Peygamber'in İsrâ ve Miraç hadisesinin gerçekleştiği dönemde söz konusu mabedin yıkılmış olma ihtimali belirtile de

(Yiğitoğlu, 2017: 649), yıkılmış olan mescidin temelleri ve kalıntıları bulunmakta, mekânı bilinmekte ve burası Beytülmakdis olarak da isimlendirilmekteydi; Hz. Ömer daha sonra Rumların İsrailoğullarına öfkelenerek mezbele haline getirdikleri bu mekânı Müslümanlarla birlikte temizlemiş, bilahare burada büyük bir mescid yaptırmıştır (Altun, 2016: 15).

Sonuç olarak; Hz. Peygamber döneminde Kudüs'te bugünkü şekliyle yer alan kubbeli bir mabedin bulunmadığını gerekçe göstererek, orada 'el-Mescidü'l-Aksâ' namında bir mescidin bulunmadığına ya da İsrâ suresinin birinci ayetinde kastedilen Mescid-i Aksâ'nın, Kudüs'teki Beytülmakdis olmadığına dair ileri sürülen görüş ve iddiaların temelsiz ve geçersiz olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu görüş ve iddialar, konuya ilişkin ayetlerde işaret edilen anlamlara ve sahih rivayetlere uymadığı gibi tefsir kaynaklarında üzerinde ittifak edilen bilgilere de ters düşmektedir. Bu tür iddiaların, Mescidi Aksâ'nın yeri hususunda İslam dünyasında görüş birliği olmadığı gerekçesiyle, Kudüs'ü küresel bir İslam davası olmaktan çıkarmayı ve Müslümanların Mescid-i Aksâ'yla gönül bağlarını koparmayı amaçlayanların değirmenine su taşıdığını ve onların işini kolaylaştırdığını da belirtmek gerekir (Altun, 2016: 18).

SONUÇ

Geçmişte Şiiler tarafından ortaya atılan ve günümüzde bazı Müslüman müellifler tarafından da dile getirilen Mescid-i Aksâ'nın gökyüzünde bulunduğu iddiası, dayanaktan yoksun bir iddiadır. Aynı şekilde Mescid-i Aksâ'nın Mekke yakınlarında Cî'râne'de bulunan bir mahalle mescidi olduğu yönündeki iddia da delilden yoksun, tarihî verilere dayanmayan, İsrâ ve Mi'rac mucizelerini yok sayma amacına hizmet eden bir görüştür.

Bu tür görüşlerin bir anlam ifade edebilmesi için, öncelikli meselenin ait olduğu alanda ciddi birtakım bilgi ve belgelere dayanması zorunludur. Mescid-i Aksâ, upuzun insanlık tarihinin sadece bir kısmını, belli bir kesitiyle ve kimi zaman sübjektif bir şekilde kaydeden tarihe mal olmadan önce semavî dinlerin ve kutsal kitapların, dolayısıyla da Kur'an'ın ve Sahih sünnetin malıdır. Öncelikle bu alanda önemli verilere sahip olunması gerekir. Hâlbuki ne Kur'an'da, ne de sahih hadislerde Mescid-i Aksâ'nın, vahyin indiği dönemde hiçbir şekilde var olmadığı yönünde herhangi bir bilgiye sahip olunmamıştır. Esas itibarıyla bu konuda, Kur'an ve sahih hadislerle sahip olduğumuz bilgileri nakzedecek, onları devre dışı bırakacak sağlam ve tartışmasız herhangi bir tarihî belge de söz konusu değildir.

Sened sistemine tabi olmayan ve kesinlik ifade etmeyen tarihî bilgiler, nakil ve aktarım yönünden çok daha sağlam olan belgeler ışığında yorumlanmalıdır. Yanısıra tarihî bilginin bazı alanlara ulaşma ve oradan sağlam ve tartışmasız bilgiler elde etme imkânı neredeyse yok gibidir. Bu çerçevede Kur'an ve Sahih sünnet ışığında ve tarihi verilerin sağduyulu bir şekilde yorumlanması çerçevesinde konuyu şu şekilde özetlemek mümkündür: Mescid-i Aksâ, Hz. Süleyman ve Hz. Yakub dönemlerinden daha da eski zamanlarda, büyük ihtimalle Hz. Âdem dönemine uzanan bir zaman diliminde, Kâbe ve Mescid-i Haram gibi

secde ve ibadet için tahsis edilen bir mekândır. O mekân üzerinde mescid olarak tabir edebileceğimiz bir yapı inşa edilmiştir. Ancak sonraları bu yapı çeşitli zamanlarda, değişik etkenler sebebiyle yıkıma maruz kalmıştır. Sonraları Hz. Yakub, Hz. Davud ve Hz. Süleyman zamanlarında yeniden inşa edilmek suretiyle tecdîd edilmiştir. Takip eden asırlarda tekrar yıkıma maruz kalmıştır. Ancak yıkıma maruz kalması orada mescid olmadığı anlamına gelmemektedir. Zira mescid ismi öncelikli olarak ibadet ve secdeye tahsis edilen yer anlamındadır. Duvarlar ve kubbe ise tamamlayıcı unsurlardır. Nasıl ki şimdilerde “Kâbe veya Mescid-i Haram yıkılırsa orada bir mescid kalmamıştır, mescid olmadığı için artık namazda oraya yönelmenin bir anlamı yoktur” demek, değer verilecek bir iddia değilse; aynı şekilde mescidin ve yapının tamamen veya kısmen yıkılmış olmasını, Mescid-i Aksâ'nın varlığını ortadan kaldıran bir gerekçe olarak ileri sürmek, sağduyulu bir tutum değildir.

KAYNAKÇA

Kur'an-ı Kerîm.

Abdulcebbar b. Ahmed (tsz). *Tenzihü'l-Kur'ân 'ani'l-Metâ'in*. Beyrut: Dâru'n-Nehde el-Hedîse.

Altun, İsmail, (2017). “Hz. Peygamber Döneminde Kudüs'te Mescid-i Aksa Var mıydı?”, *Turkish Studies, International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 12/2, p. 1-22.

Baltacı, Ahmet (1999). “İbnu'l-Arabî, Ebu Bekir”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 20. Cilt, 488-491.

Beğavî, Ebu Muhammed Hüseyin b. Mes'ud (1417/1997) *Meâlimu't-Tenzîl fî Tefsîri'l-Kur'an*. Tahkik: Muhammed Abdullah en-Nemir vd.: Dâru Taybe.

Beydavî, Kâdi Nâsiruddîn Ebu Said Abdullah İbn Ömer b. Muhammed eş-Şirazî (2011). *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*. Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye.

Ebu Zehrâ, Muhammed b. Ahmed b. Mustafâ (tsz). *Zehretu't-Tefâsîr*. Dâru'l-Fikri'l-Arabî.

Harman, Ömer Faruk (2019). “İslamiyet ve Kudüs”, *Milel ve Nihal*, 16, (1), doi: 10.17131/milel.584961, 9-30.

İbn Abbâs, Ebû'l-Abbâs Abdullâh b. el-Abbâs b. Abdilmuttalib el-Kureşî (tsz). *Tenvîru'l-Mikbâs min Tefsîr-i İbn Abbâs*, Derleyen: Mecduddin Ebu Tâhir Muhammed b. Yakub el-Fîrûzâbâdî. Lübnan: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.

İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir b. Muhammed b. Muhammed (1984) *et-Tâhir et-Tûnisî, et-Taḥrîr ve't-Tenvîr*. Tûnus: ed-Dâru't-Tûnisîyye.

İbn Atiyye, Ebu Muhammed Abdulhak el-Endelûsî (1422h). *el-Muharreru'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, Tahkik: Abdusselam Muhammed. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.

İbnu'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî (1422h). *Zâdu'l-Mesîr fî İlmî't-Tefsîr*. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî.

İbn Kesîr, Ebu'l Fidâ İsmâil ed-Dımeşkî (1420/1999). *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Tahkik: Samî b. Muhammed Selâme. Daru't-Taybe.

Kara, Ömer (2012). “Meşhur Ama Az Tanınan Çok Yönlü Bir İlim Adamı: Râğîb El-İsfahânî”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 38, Erzurum.

Kurtubî, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed Şemsuddîn (1384/1964). *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*. Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-Mısıriyye.

Kasimî Muhammed Cemaluddin (1418). *Mehâsinu't-Te'vîl*, Tahkik: Muhammed Bâsil. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.

- Mâturîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd es-Semerkindî (1426/2005). *Tefsîru'l-Mâturîdî=Te'vilât-u Ehli's-Sünne*. Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- Mâverîdî, Ebu'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî (tsz). *Tefsîru'l-Mâverîdî=en-Nuket ve'l- 'Uyûn*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Nesefî, Ebu'l-Berekât Hâfîzuddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd (1419/1998). *Tefsîru'n-Nesefî=Medâriku't-Tenzîl ve Hakaiku't-Te'vil*. Beyrut: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib.
- Râğîb el-İsfehânî (1412/1991). *el-Müfredât fî Ğarîbi'l-Kur'ân*, Tahkîk: Safvân Adnân Dâvûdî. Beyrut Dâru'l-Kalem.
- Râzî, Fahrüddin er-Râzî (1420/1999). *Mefâtihu'l-Gayb=et-Tefsîru'l-Kebîr*. Beyrut: Dar-u İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, et-Tebatu's-Sâlise.
- Sa'lebî, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm en-Nîsâbüri (1422/2002). *el-Keşf ve'l-Beyân 'an Tefsîri'l-Kur'ân*. Beyrut:Dâr-u İhyai't-Turâsi'l-Arabî.
- Sem'anî, Ebu'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed (1418/1997). *Tefsîru'l-Kur'an*, Tahkik: Yasir b. İbrahim-Ğanîm b. Abbas, Riyad: Dâru'l-Vatan.
- Vâhidî, Ebu'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed en-Nîsâbüri (1415). *el-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-'Azîz*. Dimeşk-Beyrut: Dâru'l-Kalem & ed-Dâru'ş-Şâmiyye.
- Yiğitoğlu, Mustafa (2017). "İsra ve Miraç'ta Süleyman Mâbedi ve Mescid-i Aksa'nın Varlığı Meselesi", *İnsan Ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 1, Sayfa: 641-651, 2017.
- Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî (1407). *el-Keşşâf 'an Hakâ'iki Ğavâmizi't-Tenzîl*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-Arabî.

SONNOTE

- 1 Rağîb'in ölüm tarihi hakkındaki farklı değerlendirmeler için (bk. Kara, 2012: 107-114).
- 2 "Hz. Süleyman'ın inşa ettiği mabedin adı İbranice Beit ha-Mikdaş, Arapça Beytulmakdis'tir. Bu mabed, Yahudi Kutsal Kitabının naklettiğine göre, yedi yıllık bir inşaattan sonra, MÖ 960'da açılmış, MÖ 587'de Babililer'ce yıkılmış, MÖ 515'te tekrar yapılmış, MÖ 20'lerde genişletilmiş, çevresine ihata duvarı çekilmiş, MS 70 yılında da ikinci ve son kez yıkılmıştır. İsra suresindeki 5. ayet, mabedin birinci yıkılışına, 7. ayet de ikinci yıkılışına telmih kabul edilmektedir." (Harman, 2019: 21-22).
- 3 Vahidî'nin tefsirinde yer verdiği bir başka enteresan bilgi de şudur: "Kulunu, geceleyin Mescid-i Aksa'ya yürüttü denince, insanlar bunu dillerine dolamaya başladılar. Öyle ki iman edip tasdik eden bazı kimseler dinden döndüler, bu olay sebebiyle dinden uzaklaşıp fitneye düştüler. Müşriklerden bazıları koşarak Ebu Bekir'e -Allah kendisinden razı olsun- geldiler ve dediler ki, arkadaşın konusunda ne dersin? O, geceleyin Beytül mukaddes'e götürüldüğünü iddia ediyor! Hz. Ebu Bekir dedi ki, o, bunu gerçekten söyledi mi? Evet dediler. Hz. Ebu Bekir dedi ki, eğer o, gerçekten bunu söylediye doğru söylemiştir. Dediler ki, sen onun bir gecede Şam'a gidip sonra da sabah olmadan geri geldiğine inanıyor musun? Evet dedi, hiç şüphesiz ben onu bundan daha uzak olan bir konuda tasdik ediyorum. Ben onu, sabah-akşam gökten haber alması konusunda tasdik ediyorum. İşte bundan dolayı ona Ebu Bekir Sıddîk denildi, Allah kendisinden razı olsun" (Vâhidî, 1415/1994: III, 96).
- 4 İbn Abbas'tan Mescid-i Aksa hakkında şu enteresan görüş nakledilmektedir: "Mescid-i Aksa, yeryüzünden en uzak, gökyüzüne en yakın mesciddir ki o da Beytül makdis mescididir" (İbn Abbas, Tenviru'l-Mikbas: s.233).
- 5 İmam Mâturîdî (ö. 333/944), ayetin nazil olduğu zaman için şöyle bir değerlendirme yapmaktadır: "Sanki o zamanlar, Mescid-i Harâm ile Mescid-i Nebi ve Beytül makdis'ten başka mescid yoktu" (Mâturîdî, Te'vilât: VII, 3). Bu yorumundan anlaşılıyor ki İmam, ayetin Medine döneminde Mescid-i Nebi'nin yapılışından sonra nazil olmuş olabileceği ihtimaline yeşil ışık yakmaktadır.